

**MUHAMMED HEVÂÎ ÜSKÜFÎ VE TÜRKÇE-BOŞNAKÇA
MANZUM SÖZLÜĞÜ MAKBÛL-İ ÂRİF
(POTUR ŞÂHİDÎ)**

*Sait OKUMUŞ**

ÖZET

Bu çalışmada Makbûl-i Ârif (Potur Şâhidî) adlı Türkçe-Bosnakça manzum sözlüğün temel özellikleri ve müellifi/şairi Muhammed/Mehmed Hevâî Üsküfi'nin hayatı ortaya konmaya çalışılmıştır. Anadolu sahasında kaleme alınan manzum sözlük geleneğinin devamı niteliğindeki bu eser, Balkanlar sahasında bilinen ve tespit edilen ilk ve tek Türkçe-Bosnakça manzum sözlüktür.

Anahtar Kelimeler: Bosna-Hersek, Alhamiyado, Klasik Türk Edebiyatı, manzum sözlük, Muhammed/Mehmed Hevâî Üsküfi, Makbûl-i Ârif (Potur Şâhidî).

**MUHAMMED HEVÂÎ USKUFÎ AND HIS TURKISH-
BOSNIAN VERSE DICTIONARY MAKBÛL-İ ÂRİF
(POTUR ŞÂHİDÎ)**

ABSTRACT

In this study, the basic features of a Turkish-Bosnian verse dictionary named Makbûl-i Ârif (Potur Şâhidî) and life of the editor/poet Muhammad/Mehmed Hevâî Üsküfi has been trying to put in place. This work, in the tradition of verse dictionary wrote in the field of Anatolia, is known and determined the first and the only Turkish-Bosnian verse dictionary in the field of the Balkans.

*Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı,
saitokumus@yahoo.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Key Words: Bosnia and Herzegovina, Alhamiado, Classical Turkish Literature, verse dictionary, Muhammed/Mehmed Hevâî Uskufî, Makbûl-i Ârif (Potur Şâhidî).

Fatih Sultan Mehmed'in 1463 yılındaki fethiyle girmiştir. Fetihle birlikte Bosna'da Osmanlı yönetimine giren Bosna-Hersek'te sosyal, ekonomi, eğitim ve kültür alanında büyük değişiklikler olmuştur. Osmanlı tarihinin ayrılmaz bir parçası haline gelen Bosna'da Türklerin örf ve adetleri ile birlikte kültür ve eğitim kurumları da alınmıştır. Osmanlılar Bosna'ya din ile birlikte yeni bir devlet ve toplumsal yönetim de getirmiştir. Böylece Müslümanlığı kabul edenlerin eski kültürlerinin Osmanlı kültürüyle kaynaşması sonucunda özgün bir topluluk yapısı ortaya çıkmıştır. 1585 yılına kadar bir sancak beyliği olan Bosna-Hersek, daha sonraları eyalet haline getirilmiştir. Tarih boyunca Boşnaklar, Osmanlı devletinin sağladığı bütün hak ve özgürlüklerden yararlanıp, egemen bir unsur olarak askeri ve mülki yönetimde her zaman yer almış ve her fırsatta Osmanlı Devleti'ne karşı bağlılıklarını göstermişlerdir. Bu dönemde Bosna-Hersek'te 264 vali görev yapmış ve Bosnalı 22 kişi, Osmanlı yönetiminde sadrazamlığa kadar yükselmiştir. Avusturya-Macaristan'a katıldığı tarihte, Bosna-Hersek'te 434 ilkokul, 43 medrese ve birçok lise, askeri idadi, öğretmen okulu ve 12 sanat okulu ile birlikte Vilayet Yüksekokulu bulunmakta ve bu okullarda eğitim dili Türkçe ve Arapça idi.¹

Klasik Türk edebiyatı alanındaki ilk ürünlerini XV. yüzyılda vermeye başlayan Osmanlı dönemi Boşnak edebiyatı, iki şekilde incelenmektedir. Biri, Adnî'den (1420-1474) başlayarak Hersekli Arif Hikmet'e (1829-1903) kadar Bosna-Hersek'te Osmanlı harfleri ile Türkçe yazan şairlerin oluşturduğu edebiyattır. Bugün Bosna topraklarında divan edebiyatının devamı niteliğindeki Türkçe şiirleri ile bilinen şairlerin sayısı yüzlerle ifade edilmektedir. Diğeri de yine Arap harfleriyle Boşnakça yazan şairlerin oluşturduğu ve *Alhamiyado* diye adlandırılan edebiyattır. *Aljamiado* veya *Alhamiyado* isimlendirmesinin, yabancı veya Arapça olmayan anlamındaki *el-'Acemiyye* sözcüğünün yanlış kullanımından geldiği düşünülmektedir. Bosna topraklarında yapılan bu isimlendirmenin, İspanyolcayı Arap harfleri ile yazan İspanyollardan alındığı kabul edilmektedir. *Alhamiyado* edebiyatının Boşnaklar arasında ne zaman ortaya çıktığı konusu tam olarak tespit edilemese de, ilk örneklerine XVII. yüzyılın sonlarında rastlandığı ve XIX. yüzyılın sonlarına kadar devam ettiği

¹ Fahri Kaya, *Çağdaş Boşnak Edebiyatı Antolojisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 14-17.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

bilinmektedir. Bu edebiyatta kullanılan dil, Boşnakların eskiden konuştukları halk dilidir. Alhamiyado edebiyatının, Boşnakların kendi eski dil ve kültürlerini yaşatma düşüncesinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu alanda çoğunlukla kaside, ilahi ve hikayeler yazılmıştır.² Burada *Makbûl-i Ârif (Potur Şâhidî)*'in, *Aljamiado* edebiyatının ilk örneği olarak değerlendirildiğini belirtmek gerekir.³

Bu çalışmada ele alınan eserin muellifi olan Muhammed Hevâî hakkında fazla bilgi bulunmadığı için hayatı hakkında fazla bir şey söyleme imkanına sahip değiliz. Şairin hayatı ile ilgili bazı bilgiler *Makbûl-i Ârif*'te verilmektedir. Şairin adı Mehmed (Muhammed) Bosnevî'dir. 1601 yılında, Zvornik sancağının Donya Tuzla yakınlarındaki Dobırnya köyünde dünyaya gelmiştir. Şair *Makbûl-i Ârif*'te *Üsküfi*, diğer şiirlerinde ise *Hevâî* mahlaslarını kullanmaktadır. Ailesini erken yaşta kaybetmiştir. Öğrenim görmek için çok gezmek zorunda kaldığı belirtilen Hevâî, İstanbul'a da gitmiştir. Şair 1651 yılında vefat etmiştir.⁴

Şairin mahlas olarak kullandığı "Üsküfi" kelimesinin ne anlam ifade ettiği tartışılmaktadır. A. Nametak, "Üsküfi" kelimesinin Üsküplü demek olmadığını, yeniçeri şapkası olan "üskül"den geldiğini söyler. Üsküfi kelimesinin Bosna'nın Üsküp beldesine (Gornji Vakuf) işaret ettiği de ifade edilmektedir.⁵

Sitârem gün gibi ger olsa berrak

Ki men deh sâle olmazdum oturak

Hücecden hem füzûn oldu bu 'işrûn

Ki üftâdem der în cennet zi bîrûn (2b)

Makbûl-i Ârif'in mukaddime bölümündeki bu beyitlerin, şairin Osmanlı sarayında 20 yıl hizmette bulunduğu ve 10 yıl Zvornik Sancağı'nda yaşadığına işaret ettiği dile getirilmektedir. Eğitime dair yeterli bilgi yoktur. Şiirlerine bakılırsa hem iyi bir

² Age, s. 18-20.

³ Sabina Dizdarević, "Aljamiado and Oriental Literature in Bosnia and Herzegovina (1463-1878)", http://www.pozitiv.si/dividedgod/images/stories/graphics/pdf_icon.jpg (09.05.2009), s. 2

⁴ Muhamed Hevai Uskufi, giriş: Nedim Filipović, hzl. Muhammed Huković, Ahmed Kasumović ve Ismet Smailović, Univerzal, [Bosna-Hesek] Tuzla 1990, s. 78.

⁵ Age, s. 103. Bugün Boşnaklar tarafından bu beldenin ismi konusundaki hassasiyetleri ilginçtir. Boşnaklar, iki ismi bulunan beldenin Gornji Vakuf adını benimseyip öne çıkarırken; Hırvat veya Sırlar, Uskopje adını önemsemektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

eğitim aldığını veya kendini yetiştirdiğini hem de Türkçe başta olmak üzere Arapça ve Farsçayı iyi bildiğini söylemek mümkündür.

Hevâî'nin en önemli eseri, şüphesiz 1631 yılında yazdığı ve IV. Murad'a ithaf ettiği *Makbûl-i Ârif (Potur Şâhidî)*'dir. Bilindiği üzere Hevâî'den önce, Mevlâna Şâhidî İbrahim Dede (1470-1550) tarafından 1515 yılında *Tuhfe-i Şâhidî (Lügat-i Şâhidî)* adıyla bilinen Farsça-Türkçe manzum bir sözlük nazmedilmiştir. Hevâî'nin, eserini kaleme alırken bu eserden esinlendiği adından da anlaşılmaktadır. Hevâî, Bosna köylüsü için *Makbûl-i Ârif*'i hazırladığından; eseri daha sonra istinsah eden kişinin, eserin adını "Köylü Şâhidî" anlamında *Potur Şâhidî* olarak değiştirdiği ifade edilmektedir. Ancak bu isim değişikliğinin hangi tarihte ve tam olarak hangi yazar veya şair tarafından yapıldığı hususunda elde kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

Evliya Çelebi, *Seyâhatnâme*'sinde Boşnak ve Hırvatların dillerinin, Latin diline yakın olduğuna değinir ve *Makbûl-i Ârif*'ten övgüyle bahsederek örnekler verir. Evliya Çelebi'nin eserinde bölge insanların kendilerine "Boşnak" denmesinden, "Bosnevi" diye hitap edilmesinden hoşlandıklarını belirtmesi ise dikkat çekmektedir.⁶ Eserden daha sonra söz eden kişi, Alexander Fedorovich Gilferding (1831-1872) olmuştur. 1857'de Rus elçisi olarak Saraybosna'ya atanan Gilferding, 1859'da yazdığı eserinde⁷, *Makbûl-i Ârif (Potur Şâhidî)*'ten bahseder. Antun Kaznacic (1784-1874), *Bosnia, Ercegovina e Croazia turca* (Zadar 1862) adlı eserinde bu sözlüğe eleştirilerde bulunur.⁸ 1868'de, Saraybosna Prusya konsolosu Otto Blau⁹, üç nüsha üzerinden oluşturduğu çalışmasında *Makbûl-i Ârif*'i över. Ayrıca, Hevâî'nin dışındaki diğer sözlük yazarlarından da söz eder ve bütün sözlüklerdeki sözcükleri, alfabetik sıraya koyarak, Sırp-Hırvatça ve Almanca karşılıklarını da verir. *Makbûl-i Ârif* üzerine yapılan diğer bir çalışma, halk edebiyatı araştırmacısı Alija Nametak'ın¹⁰ makalesidir. Nametak, söz konusu makalesinde Hevâî'nin hayatı ve Boşnakça şiirlerine dair tespitlerine yer vermiş ve manzum sözlüğün daha çok Boşnakça kelime varlığı üzerinde incelemelerde bulunarak sadece sözlük bölümünün edisyon kritiğini

⁶ Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, hzl. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman ve İbrahim Sezgin, Yapı Kredi Yay., 5. Kitap, İstanbul 2001, s. 229-231.

⁷ Eserin yeni baskısı için bkz. **Putovanje po Hercegovini, Bosni i Staroj Srbiji (Bosna-Hersek ve Sırbistan'a Seyahat)**, Vasin Maslesa, Sarajevo, 1972.

⁸ <http://www.asmakat.com/uskuhihayat.htm> (04.01.2009)

⁹ **Bosnisch-türkische Sprachdenkmaler/gesammelt, gesichtet und herausgegeben von Otto Blau**, Leipzig, 1868 (reprint); 1966, Nendeln, Liechtenstein: Kraus Reprint, 316 s.

¹⁰ "Rukopisni Tursko-Hrvatskosrpski Rječnici", **Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti, Odjel za Filologiju**, Zagreb 1968, s. 231-380.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

yapmıştır. Ancak *Makbûl-i Ârif*'in Türkiye'deki nüshaları, bu metin neşrinde kullanılan nüshalar arasında yer almamaktadır. Diğer bir çalışma ise, söz konusu alanla ilgili bilimsel makaleleri bir araya getiren *Muhamed Hevai Uskufi*¹¹ adlı eserdir. Bu yayındaki makaleler, manzum sözlüğü farklı açılardan incelemekte ve sözlüğün metni verilmektedir. Adnan Kadrić'in Tuhfe-i Şâhidî ile *Makbul-i Ârif*'i karşılaştıran makalesi¹² ve Kerima Filan'ın sözlük incelemeleri¹³ de önemli çalışmalardır.

Hevâî'nin, manzum sözlüğünden başka şiirleri de bulunmaktadır. Boşnakça kaleme aldığı şiirleri, özellikle Türkçe olmak üzere Arapça ve Farsça unsurlar da içermektedir. Mülemma özellikli dizeleri de olan dört Türkçe ilahi yazdığı belirtilmektedir. Ancak bu şiirlerinin kaydına veya herhangi bir kütüphanede bulunduğu dair bir bilgi tespit edilememiştir. Daha çok lirik şiirler ve ilahiler kaleme alan Hevâî, şiirlerinde şekle de, içeriğe de önem vermiştir. İlahilerinde genel olarak kötü davranışlar, aç gözlülük, devlet görevlilerinin ahlaki sorunları gibi sosyal içerikli konular işlenmektedir. Hevâî, bu ilahilerinden başka didaktik şiirler de terennüm ettiği¹⁴ bilinmektedir. Hevâî'nin manzum sözlüğü ve şiirlerinin yanında, *Tabıratü'l-Ârifin* adında bir eserin daha olduğu belirtilmektedir. Muhammed Efendi Kadiç, söz konusu eser ile ilgili olarak,

“Sultan Murad Han b. Sultan Ahmed Han zamanında tasavvufa dair Türkçe ve Bosna lisanınca mevzûn olarak tasnif eylediği *Tabıratü'l-Ârifin nâm risâle ...ilh.*”¹⁵

şeklinde düştüğü kayıttan eserin; tasavvufa dair manzum bir risale olduğu, Türkçe ve Boşnakça olmak üzere iki dil ile kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Bugüne ulaşmış olmadığı henüz bilinmeyen eserin herhangi bir kütüphane kaydına da rastlanamamıştır.

¹¹ **Muhamed Hevai Uskufi**, giriş: Nedim Filipović, hzl. Muhammed Huković, Ahmed Kasumović ve Ismet Smailović, Univerzal, [Bosna-Hesek] Tuzla 1990.

¹² Adnan Kadrić, “Originalnost Izvan ili/i Unutar Leksikografske Tradicije: Komparacija Uskufijinoga Rječnika i Rječnika Ibrahima Šahidije”, **PRILOZI Za Orientalnu Filologiju**, Issue: 52-53, Sarajevo 2002-2003, p. 73-90.

¹³ Kerima Filan, “O Jednom "Sporadičnom" Rukopisu na Turskom i Bosanskom Jeziku”, **ANALI Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu**, KNJIGA XXI-XXII, 2003; “Turska Leksika u Rječniku Makbuli Arif Muhameda Hevajja Uskufija”, **ANALI Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu**, KNJIGA XXIII-XXIV, 2005.

¹⁴ <http://www.asmakat.com/uskufihayat.htm> (04.01.2009)

¹⁵ Mehmed Handžić, **Teme iz Književne Historije - Izabrana Djela I**, Ogladalo, Sarajevo 1999, s. 414.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Bu çalışmada üzerinde durulacak olan nüsha, *Makbûl-i Ârif* (*Potur Şâhidî*)'in Sarayova (Bosna-Hersek) Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesindeki R-2865 kayıt numaralı nüshasıdır. Söz konusu nüshanın istinsah tarihi, eserin sonundaki “Ketebe el-fakîr Hasîb ibn İbrâhîm sene 1164” şeklindeki ketebe kaydından anlaşılmaktadır. Bu kayıta eserin Hasîb b. İbrahim adında bir müstensih tarafından 1164/1751 tarihinde istinsah edildiği görülmektedir. Arka sayfanın üst kısmına eserin Çadurcı'nın vakfı (min vakfı Çadurcı) olduğunu belirten bir ifade eklenmiştir.

Eserin adı ilk sayfada “Hâzâ Kitâbu Makbûl-i Ârif” şeklinde yazılmıştır. Müellif tarafından esere “Makbûl-i Ârif” adının verildiği, mukaddime bölümündeki,

Çü tanzîmine Hak virdi tamâmı

Didüm Makbûl-i Ârif ana nâmı (5b)

beytinde görülmektedir.

Makbûl-i Ârif'in 1041/1631-32 tarihinde telif edildiği bilgisi, eserin sonunda yer alan tarih beytiyle bizzat müellif tarafından kaydedilmektedir:

Şöyle bilsün nükte-sencân-ı kelâm

*Oldu bin kırk birde bu nüsha tamâm*¹⁶

Müellifin Bosnalı ve mahlasının da Üsküfi olduğu,

Gedâ kim Üsküfi-i Bosnevîyem

Şehenşâh-ı cihândârıñ kulıyam (2a)

beytinde belirtilmektedir. Eserde iki farklı beyitte de aynı mahlas kullanılmaktadır.

Yine mukaddime bölümünde;

Bi-hamdi'llâh ki bir sultâna irdün

Murâd Hân ibni Ahmed Hâna irdün

¹⁶ Söz konusu tarih beyti, İstanbul Millet Kütüphanesi nüshasında (No. 34 Ae Manzum 783/2, vr. 19b) ve bazı Bosna-Hersek nüshalarında bu şekildedir. Burada tanıtılan Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi nüshasında bulunmayan beyit, Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi (No. 1065/4, vr. 134b) nüshasında,

Şöyle bilsün nükte-sencân-ı kelâm

Oldu hem bin kırkda bu nüsha tamâm

şeklinde farklı bir tarih (1040/1630) vermektedir.

Vücûdın saklasun Allâh hatâdan

Hîç unutmaz o kulların 'atâdan

Anı gördüm ki herkes bir 'alâmet

İdüp tahrîr anı düzer be-gâyet

Şeh-i 'âdil olan Sultân Murâda

Nisâr idüp dahi olur du'âda (2b-3a)

beyitlerinin işaret ettiği gibi, müellif eserini Sultan IV. Murâd Han (saltanat yılları 1624-1640) adına ithaf etmiştir.

Hevâî hayatı ve doğduğu/yaşadığı yer ile ilgili bir bilgi de, *Tabsiratü'l-Ârifîn* adlı eserinde yer almaktadır. Şair, adı geçen eserdeki bir şiirinde, İzvornikli (Zvornik) oluşunu söylemekte ve Bey oğlu olduğunu belirterek de, aynı zamanda ailesi hakkında bilgi vermektedir:

Benüm sancak İzvornik diyârum

Beg oğlıyam velî sıdk ehli yârum¹⁷

Makbûl-i Ârif'i yazmadan önce, Şâhidî İbrahim Dede'nin *Tuhfe-i Şâhidî* adlı Fasça-Türkçe manzum sözlüğünü gördüğü ve okuduğu anlaşılmaktadır. Zira aşağıdaki beyitler, müellifin *Tuhfe-i Şâhidî*'yi örnek aldığını belirtirken aynı zamanda onu yüceltmektedir:

Muhassal Şâhidî tarzı düzüümüz

Velî hâşâ ana yokdur sözüümüz (4b)

Bosna topraklarında Hevâî'den önce, Müfettiş Mehmed Boşnak tarafından 1623 tarihinde okullar için Arapça-Türkçe manzum bir sözlük yazıldığından¹⁸ bahsedilmektedir. Ancak müellif ve eseri hakkında bir bilgi tespit edilememiş, kütüphanelerde bir kaydına rastlanamamıştır. Bu durumda XVII. yüzyılda kaleme alınan Türkçe-Boşnakça *Makbûl-i Ârif* adlı manzum sözlüğün, eldeki verilere göre Bosna'da ilk ve tek sözlük olduğunu söylemek mümkündür. Hevâî de, hem kendi zamanına kadar mensur veya manzum başka bir sözlüğün telif edilmediğini şiirinde belirtmekte, hem de eserini ne şekilde yazdığını ortaya koymaktadır:

¹⁷ Mehmed Handžić, *age*, s. 410.

¹⁸ Muhamed Hevai Uskufi, s. 77-88.

Murâd itdüm ki düzem bir risâle

Hiç evvelden olunmaya hayâle

Velî yokdur cihânda dinmeyen söz

Beyân olmuş kamu eyü vü yavuz

Tevaggul eyleyüp kıldum tefekkür

Der ân dem hâtıra düşdi tezekkür

İdüp Bosna dilince bir lügat cem'

Ki ola ol dahi hâlince bir şem'

Lügatlar çok yazılmışdur inen hûb

Kamu cevher gibi mergûb u mahbûb

Velî Bosna dilince yok yazılmış

Ne nesr ile ne nazm ile düzülmiş (3a-3b)

Ayrıca şair, önceden düşünülmeyen bir eser yazmaya karar verdiği, ama dünyada söylenmedik sözün olmadığını bilerek işe koyulduğunu, mensur veya manzum birçok güzel sözlüğün yazıldığı halde Boşnakça bir sözlüğün kaleme alınmadığını belirterek, manzum bir Boşnakça eser vücuda getirmeye karar vermiştir.

Şurû' bizden nasîb itmek Hudâdan

Ki vâcibdür işi bilmek Hudâdan

Tevekkelnâ diyüp Bosna dilince

Lügat yazdum olur nef'i bilince

Kemâl ehli olan anlar rumûzın

O fehm eyler işârât u gumûzun

Hasûd olan bulur elbet bahâne

Hased için gelüpdür ol cihâne (3b-4a)

beyitlerinde görülen hâlet-i rûhiye ile nazmetmeye başladığı eserin bazı özelliklerine de işaret etmekte ve Boşnakça'da manzum sözlük

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

yazmanın zorluğuna değinerek çok emek verdiğiine dikkat çekmektedir:

*Çü Bosnalı olur iri be-kâmet
İri bil hem lügatların be-gâyet*

*Pes imdi bunları vezne getürmek
Demir yaydur değil mümkün çekilmek*

*Bi-hamdi 'llâh bedî' üzre sanâyi'
Beyân itdüm k'ola anda levâmi'*

*Selîs itdüm yazup veznin musarrah
İden isgâ olur kalbi müferrah*

*Letâ 'ifden beyân itdüm Bosanca
Ki dir gören be va 'llâhi hasence*

*Dahi kıt'am yazıldukça müsanna'
Yazardum anda bir beyt-i mülemma'*

*Muhassal Şâhidî tarzı düzüümüz
Velî hâşâ ana yokdur sözüümüz*

*Ki bir mısra' ola Bosna dilince
Biri Türkî ola vezne gelince*

*Bilür ehli ki var bunda meşakkat
Çekilmişdür emekler fi'l-hakikat (4a-5a)*

Manzum sözlükler, genellikle mesnevî nazım şeklinde yazılmış bir mukaddime, sözlük kısmı ve yine mesnevî nazım şeklinde yazılmış bir hâtıme olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.¹⁹ *Makbûl-i Ârif* ise mesnevi nazım şeklinde Türkçe bir mukaddime ve sözlük

¹⁹ Yusuf Öz, *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya 1999, s. 9.

kısmı olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Mesnevî nazım şekliyle yazılan 51 beyitlik mukaddime bölümünde;

Hudâ ismi her işde idelüm yâd

Ki tâ ide bizi Ol dahi dil-şâd

Deyüp Allâh adın itse âgâz

Anun işi olur âhir ser-efrâz

şeklinde iki beyitlik bir besmele,

Hemîşe hamd ola Ol Zü'l-Celâle

Ki insânı irişdirdi kemâle

Türâb iken ana viridi hayâtı

'Atâ kıldı kamu ism ü lügâtı

iki beyitlik bir hamdele ve

Dahi olsun salât ile selâmı

Habîbine vü ashâba devâmı

Salâtın efzalı vü ekmeli hem

O sultâna ola Yâ Rab dem-â-dem

iki beyitlik bir salvele ile eserine başlamaktadır. Mukaddime bölümünde; besmele, hamdele ve salveleden sonra, özetle şairin eseri nasıl yazmaya karar verdiği, izlediği yöntem, Boşnakçanın Latince ile bir olduğu, Sultan Murad'a ulaştığı için Allah'a şükür ve dua, eserine ad vermesi, okuyucularından dua istemesi gibi konular dile getirilmektedir.

Eserde hâtıme bölümü yoktur. Ancak hâtıme maksadıyla olsa gerek, sözlük kısmının son halkası olan on üçüncü şiiri mesnevî nazım şekliyle yazılmıştır. Mukaddime bölümünde bulunan

Çü tanzîmine Hak viridi tamâmı

Didüm Makbûl-i Ârif ana nâmı

beyti dikkate alınır, şairin eseri bitirdikten sonra mukaddime ve hatimeyi birlikte yazma düşüncesinde olduğu akla gelmektedir. Ancak sözlük kısmının sonunda tarih beytinin verildiğini de belirtmek gerekir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Asıl bölüm olan sözlük kısmındaki son şiir olan on üçüncü şiirin mesnevî nazım şekliyle kaleme alındığı belirtilmişti. Diğer on iki şiir ise nazm nazım şekli ile yazılmıştır. Buradan kıt'a başlığının, şiirin yazıldığı nazım şeklini değil, bölümleri ifade ettiği hemen anlaşılmaktadır. Sözlük kısmında yer alan on üç şiir, "el-Kıt'atü'l-Evvel" gibi sırasını belirten Arapça başlıklar ile birbirinden ayrılmıştır. Bazı nüshalarda, şiirin bahir ve vezinlerini bildiren başlıklar kullanıldığı da görülmektedir. *Makbûl-i Ârif*'te kullanılan bütün şiirlerin vezinleri, takti' beyitleri ile gösterilmiştir. Bu takti' beyti, mukaddime bölümünde son beyitten önce yer alırken, sözlük kısmındaki bütün şiirlerin sonlarında bulunmaktadır. Takti' beyitlerin birkaç örneği:

Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün

Ricâsı hem du'âdur Üsküfnün

O mü'min ki ide ihsân du'âsın

Bula Hakkun neçe luf u 'atâsın (6a)

Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün

Ti pomiluj poglun meni iki gözüm bir bak beri (9b)

Müfâ'aletün müfâ'aletün müfâ'aletün müfâ'aletün

Şehâ nazar it dirîg mekün zi Hudâ çü küned nazar be-şümâ
(10b)

Mütefâ'ilün mütefâ'ilün mütefâ'ilün mütefâ'ilün

Gicede namâz kılıcı ere berâber mi olur uyuyup yatan (11a-11b)

Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

Ala gözler belüm itdi iki kat (12b-13a)

Görüldüğü gibi, eserdeki takti' beyitlerinin birinci mısraları şiirlerin vezinlerini göstermektedir. Ancak ikinci mısralarında birçok manzum sözlükte olduğu gibi, şiirin bahir ve vezni verilmek yerine; Türkçe, Arapça, Farsça, Boşnakça atasözü, ayet veya öğüt gibi öğeler sunulmaktadır. Bu mısraların bazıları şöyledir: "Oku, yaz, çok çalış; talihsiz olma!"; "İyilik yap! Zulüm yapma, kötülüğü terk et!"; "Geceleyin namaz kılan ile uyuyup yatan bir olur mu?"; "Kaçan kişi yiğit olmaz! Ardına bakan yüreğini atar!"; "İyilik eden, iyilik bulur!";

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

“Güzeli sevmek, ezeli adettir!”, “Herkesi kendin gibi iyi sanma!”, “Kişiyi iyi hareketler gereklidir.”, “Ey oğul, iyi ol; iyilik güzeldir!”, “İki gözüm; temiz bak, temiz!”, “Tanrı’nın emirlerine yapış! O sana yol gösterir.” Bu tür unsurlar, söz konusu sözlüğün öğretici bir özellik taşıdığını göstermektedir.

Makbûl-i Ârif’te geleneğe uygun olarak çoğunlukla kolay vezinlerin kullanıldığını söylemek mümkündür. Ancak kaynaklarda Türk Edebiyatında kullanılan aruz kalıpları arasında gösterilmeyen veya az kullanılan kalıplar arasında gösterilen²⁰ vâfir bahrinin “müfâ’aletün müfâ’aletün” kalıbının, Hevâî’nin şiirlerinde kullanılmış olması dikkat çekicidir. Durağın ortada olduğu ve mütekarib bahrinin “fa’lün fa’ülün fa’lün fa’ülün” tef’ileli müsemmen kalıbı ile aynı olan recez bahrinin “müstef’îlâtün müstef’îlâtün” kalıbının da, Türk edebiyatında çok seyrek olarak kullanılan kalıplardan olduğu²¹ bilinmektedir. Söz konusu kalıp da, eserde kullanılan vezinlerdendir. Muhammed Hevâî’nin manzum sözlüğünde kullanılan vezinler ve bahirleri aşağıda liste halinde verilmiştir:

Remel: Fâ’îlâtün Fâ’îlâtün Fâ’îlâtün Fâ’îlün (1. Kıt’a)

Fe’îlâtün Fe’îlâtün Fe’îlün (5. Kıt’a)

Fâ’îlâtün Fâ’îlâtün Fâ’îlün (13. Kıt’a)

Recez: Müstef’îlün Müstef’îlün Müstef’îlün Müstef’îlün (2. Kıt’a)

Müstef’îlâtün Müstef’îlâtün (6. Kıt’a)

Müfte’îlün Müfte’îlün Fâ’îlün (8. ve 9. Kıt’a)

Müfte’îlün Müfte’îlün Müfte’îlün Müfte’îlün (12. Kıt’a)

Hezec: Mefâ’îlün Mefâ’îlün Mefâ’îlün Mefâ’îlün (7. Kıt’a)

Mefâ’îlün Mefâ’îlün Fe’ülün (Mukaddime)

Mef’ülü Mefâ’îlü Mefâ’îlü Fe’ülün (11. Kıt’a)

Vâfir: Müfâ’aletün Müfâ’aletün Müfâ’aletün Müfâ’aletün (3. Kıt’a)

Kâmil: Mütefâ’îlün Mütefâ’îlün Mütefâ’îlün Mütefâ’îlün (4. Kıt’a)

Mütekarib: Fe’ülün Fe’ülün Fe’ülün Fe’ülün (10. Kıt’a)

Manzum sözlüklerin yapısı gereği harekeli olması gerektiği bilinmektedir. *Makbûl-i Ârif* adlı manzum sözlüğün birçok yazma

²⁰ Ali Şîr Nevâî, *Mizânü’l-Evzân (Vezinlerin Terazisi)*, hzl. Kemal Eraslan, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1993, s. 57 ve 114.

²¹ Halûk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı: Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1994, s. 194.

nüshası gibi, burada tanıtılan nüshası da harekelidir. Özellikle Boşnakça kelimeler titizlikle harekelenmiştir. Bu hareketler, okuyucunun yabancı kelimeleri kolaylıkla okumasını sağlaması açısından önemlidir. Boşnakça kelime ile Türkçe karşılığı olarak verilen kelimelerin birbirine karışmalarını önlemek için, altlarına aynı değeri ifade eden numaralar yerleştirilmiştir. Bu numaralar büyük oranda birden ona kadar sayılardan oluşmaktadır. Karışık numaralandırmalara da rastlanmaktadır. Örneğin Boşnakça bir kelimenin altına 1 numarası ve karşılığı olarak verilen Türkçe kelimenin altına da 1 numarası yazmak suretiyle, kelimelerin karışmasına engel olunmuştur. Manzum sözlükte işlenen dil unsurları büyük oranda kelime şeklindedir. Bu kelimelerin büyük çoğunluğu yapı itibarıyla isim ve sıfatlardan oluşmaktadır. Ancak fiil ve mastar yapıları da işlenmiştir. Birkaç kelimele sözlere yer verildiği gibi, hemen her şiirde cümle halinde ve hüküm bildiren ibarelerin de olduğu görülmektedir:

Bırık bıyık dahi ibrada sakal

O da gitdi i ti ostan sen de kal (23a)

Pametan hem 'âkile dir mahnito

Şaşkın olan şunu kaldur digni to

Soyı sopı güzel olan pilemenit

Dahi evlenmek didiler oženit

İsterem ben hoću neću istemem

İšti iste ja nemarem haylamam

Tatlu şıraya didiler dahi mast

Hem yimek yer misin oldı hoçli jest (24b-25a)

Uči piši virlo radi da ne budeš izločest

Oku yaza pekçe çalış olmayasın nekbeti (8a)

Ti izla ne čin dobro učen sile ne čin' izlo povirz

Kem itme sen lutf idegör zulm eyleme terk it şeri (9b)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Sana yeg olan hazer zi Hudâ ki sende eger akıl var-ise
Tebije bolje bojat-ise Boga ako u tebe pameti ima (10a)

Kuluñ olmak neçe lutfâ irilür

Tebi rob bit minogo dobra dočekat (12b)

Sözlük bölümündeki şiirlerde tam olarak bir konu bütünlüğünden söz etmek zordur. Bununla birlikte genel olarak sözlük bölümündeki şiirlerde sırasıyla; Allah ve insan; renkler, tarım ve günler; tabiat unsurları; köy hayatı; bahçe; aşk ve evlilik; vücut ve hastalıklar; ölüm ve seyahat; tarla ve ev; bitki ve hayvanlar; aile; yabancı hayvanlar ve orman; sayılar gibi konular işlenmektedir. Şiirlerde verilen kelimelerin belli bir konuyla sınırlı kalmaması, daha önce de değinildiği gibi, Boşnakçanın manzum sözlük yazmaya yatkınlığı veya vezne uygunluğu sorununu akla getirmektedir.

Makbûl-i Ârif'te 51 beyitlik mukaddime ve 173 beyitten meydana gelen 13 şiir ile sözlük kısmı olmak üzere toplam 224 beyit bulunmaktadır. Eserin sözlük kısmında ise 650 civarında kelime ve karşılıkları verilmektedir. Fakat manzum sözlüğün nüshalarındaki farklılıklar göz önünde tutulduğunda, bilimsel neşirdeki beyit ve kelime sayılarının artması mümkündür.

Söz konusu eserin sözlük bölümü hakkında bir fikir vermesi için on dokuz beyitten oluşan birinci şiiri örnek olarak aşağıya alınmıştır:

- 1 ***Bog Tanrı jedno*** birdür hem ***jedini*** vahdetî
Duša cåndur čovjek adam dirlügidür ***životi***
- 2 ***Hem ferişte 'anđel*** oldı göklere di ***nebesi***
Raj cennet rajeniki oldı dimek cennetî
- 3 ***Moma kızdur pırah*** tozdur ***tırag*** izdür ***put*** yol
Zâhide hem sũfi dirler ***sam sideddür*** halvetî
- 4 ***Visokodur*** yüksek olan alçak olan ***nizoko***
Hem sokoldur şâhin adı uçdı dimek ***poleti***

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

-
- 5 *Gilava başdur **zub** dişdür hem dudağa **usna** dirler
Nos burundur dil **jezik**dür bre bre sen de **more ti***
- 6 *Usta agız **rame** omuz hem kulaga **uho** di
Čelo alın kaş **oburva** sen güzelsin **lipo ti***
- 7 *Gümişe hem **sirebro** dirler **zılato** dirler altuna
Güzele hem **lipo** dirler sana benzer **kako ti***
- 8 *Hem tüfenge **puška** dirler **sabila** dirler kaluca
Luk yaydur sırug **kopje** dahi sen ur **udri ti***
- 9 *At **konjdur** **mazga** katır **magare** dir eşege
Zob yemdür **sino** otluk ala sen de **uzmi ti***
- 10 *Kuča evdür **žena** avrat **muža** dirler kocaya
Dahi kurda **vuk** di hem **vučınadur** heybeti*
- 11 *Konuga hem **gost** dirler **most** köpri **mast** yağ
Bıçaga hem **nož** dirler **meso** dahi bil eti*
- 12 *Pıraz erkeç koç **ovandur** hem **ulişt**edür kovan
Sir penirdür **med** baldur **medovine** şerbeti*
- 13 *List yaprak **trud** tutrak çakmak adı **ognjilo**
Hem sehîdür **pojanik** hem baya dirler **bogati***
- 14 *Pırst parmak **ruka** eldür dahi **pristen**dür yüzük
Uş bitdür pire **buha** pire oti **paprati***
- 15 *Led buzdur su **vodadur** dere adı **rikadur**
Sol tuzdur **riječ** sözdür susa sen de **muči ti***
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

- 16 *Tazı hırt dur vižle zagar kučka dirler kancıga*
Miš siçandur pas köpekdür izločestdür nekbeŭ
- 17 *Uči piši virlo radi da ne budeš izločest*
Oku yaza pekçe çalış olmayasın nekbeŭ
- 18 *Fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilât*
Sana benzer hûb yokdur niže nitko kako ti (6a-8a)

Burada Bosna-Hersek'te daha önce yapılan Alija Nametak'ın *Makbûl-i Ârif* neşri üzerinde birkaç hususun belirtilmesi gerekir. Araştırmalarını halk edebiyatı sahasında yoğunlaştıran Alija Nametak, *Makbûl-i Ârif*'in tamamen Türkçe olan mukaddime bölümünü çalışmasının dışında bırakarak değerlendirmeye tabi tutmamıştır. Biri Otto Blau'nun neşri olmak üzere Bosna-Hersek'te bulunan on iki nüsha üzerinden oluşturulan neşirde, Türkçe kelimelerin yazımı hususunda genel olarak günümüz okunuşu tercih edilmiştir. Bu yüzden eserin yazıldığı XVII. yüzyıl Türkçesinin özelliği olan yuvarlaklığa riayet edilmemiştir. Türkçe kelimelerde yazım sorunu da dikkati çekmektedir. Türkçe -dır, -dir ek fiilleri istisnasız bir şekilde ayrı yazılmış ve noktalama işaretleri kullanılmıştır. Manzum sözlükte geçen Boşnakça ve Türkçe kelimelerin kolay görünmesi için bu yola gidildiği anlaşılmaktadır:

Bog^a Tanrı, jedno bir dir, hem jedini vahdeti

Duša cân dir, čovjek adam, dirliği dir životi

Hem ferişte anđel oldı, göklere de nebesi

Raj cennet, rajenik oldu demek cenneti

(...)

Gilava baş tir, zub diş tir, hem dudağa usna der

Nos burun dur, dil jezik tir, brebere sende more ti²²

Şiirlerin mısralarının, 5'li sıra sayıları ile numaralandırıldığı söz konusu neşirde, aşağıda görüldüğü gibi, mısralar birbirine karıştırılmış, burada tanıtılan nüsha, ilgili bilimsel neşrin nüshaları arasında bulunmasına ve sayfa altı varyantlarında ilgili mısra gösterilmesine rağmen bilimsel metinde değerlendirilmemiştir. Bir mısra tümüyle atıldığı gibi, mısraların yerleri de değiştirilmiştir. Aynı

²² Alija Nametak, "Rukopisni Tursko-Hrvatskosrpski Rječnici", s. 259.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

zamanda 21. mısradaki “digil” emir fiilinin ne olduğu konusunda karar verilememiş, dipnotta bu duruma “dikil (?)” şeklinde bir not düşülerek hatalı olan “dinil” şekli benimsenmiştir:

Erteye hem sutra denir, dün jučer

20 *Haşhaşa mak denir, repa dır şalgama*

Havliya hem dahi dinil²³ stobor

İrteye hem sutra dinür dün jučer

20 *Havliya sen dahi digil istobor*

Haşhaşa mak hem repa di şalgama

Hem çınara dahi dinildi javor (17b-18a)

Aynı zamanda eserde birçok okuma yanlısına da düşülmüştür. Bu tür yanlışların, başka araştırmacılar tarafından eser üzerinden yapılan yeni yayınlarda²⁴ aynı şekilde devam ettirildiği görülmektedir. Söz konusu metin neşirlerinde şiirler, vezinlerine uygun olarak tahlil edilmediğinden, nüsha farkları varyantlarda gösterildiği halde okuma tercihleri, neşrin hatalarını ortadan kaldırmamıştır. Oysa vezinlerin dikkate alınması metin neşrinin temel unsurlarından biri olduğu açıktır. Sözlük kısmında yer alan 3., 8. ve 11. şiirlerin vezinlerinin problemlili olduğunu söylemek mümkündür.

Söz konusu çalışmada, muhtemelen bilinmediği veya ulaşılamadığından, Türkiye’deki nüshalar göz önünde bulundurulmamıştır. Oysa *Makbûl-i Ârif*’in Türkiye’deki nüshalarının araştırmaya dahil edilmesi, eserin metninde karşılaşılan birçok metin sorununun çözülmesine katkıda bulunabilirdi. Kuşkusuz bütün bunlar, adı geçen metin neşrinin önemini azaltmaz. Bilimsel neşirde tespit edilen bu tür yanlış uygulamalar, tüm yazma nüshalar dikkate alınarak, bilimsel bir üslupla eserin tenkitli metninin yeniden oluşturulmasını zorunlu hale getirmektedir. Eldeki verilere göre Türkiye’de *Makbûl-i Ârif*’in altı nüshası bulunmaktadır. Türkiye dışında Bosna-Hersek’teki Gazi Hüsrev Bey kütüphanesinde, A. Namektak neşrinde görülmeyen nüshalar ile birlikte yaklaşık 16 yazma nüsha, Sarayova Şarkiyat Enstitüsü’nde (Oriental Institute) 8 yazma nüsha, Otto Blau’nun kullandığı nüshalar, Balkanlarda

²³ Agm, s. 270.

²⁴ Bkz. **Muhamed Hevai Uskufi**, giriş: Nedim Filipović, hzl. Muhammed Huković, Ahmed Kasumović ve Ismet Smailović, Univerzal, [Bosna-Hesek] Tuzla 1990; Muhamed Hevai Uskufi, **Maqbûl-i ‘Arif (Potur Şahidiya)**, [Bosna-Hesek] Tuzla: Behram-begova biblioteka: Narodna i univerzitetska biblioteka 2001, s. 29.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

(Balkanskom Institute) ve Batıdaki nüshaları da düşünüldüğünde otuzdan fazla nüshası olduğu anlaşılmaktadır.

Burada Anadolu sahasında kaleme alınan manzum sözlüklerin Balkanlardaki ilk ve bilinen tek örneğini oluşturan *Makbûl-i Ârif (Potur Şâhidî)* adlı Türkçe-Boşnakça manzum sözlük üzerinde durulmuş ve belli başlı özellikleri tespit edilmiştir. Şair Muhammed Hevâî'nin hayatı ile ilgili bilgiler, şiirlerindeki bilgilerle de doğrulanmak suretiyle ortaya konmaya çalışılmıştır. Şair tezkireleri gibi temel bibliyografik kaynaklarda pek yer verilmediği anlaşılan manzum sözlüklerin, son yıllara kadar da ihmal edilmiş bir alan olduğu bilinmektedir. Dönemin edebiyat çevrelerinden bile pek ilgi görmediğine bakılırsa bu şiir türünün, edebi olmaktan çok öğretici eserler çerçevesinde kabul edildiğini söylemek mümkündür. Ancak bugün araştırılması gereken ve incelenmeyi bekleyen bir alan olarak ortada durduğu açıktır. Manzum sözlükler, edebi eserler olmaktan çok, dönemin kültür mirasını aralamak açısından üzerinde durmayı hak edecek düzeyde malzeme barındıran ürünlerdir. Özellikle Türkiye'de son zamanlarda birçok çalışmaya konu teşkil eden ve bilimsel metin neşirleri ile öne çıkan manzum sözlükler, içerdikleri kelime hazinesiyle, hem Türkçe hem de diğer diller için vazgeçilmez bir değer ifade etmektedir. Bu tür eserlerin yapılacak çalışmalarla ortaya çıkarılması ve metinlerinin bilimsel bir titizlikle yayınlanması, sözlük bilimi (leksikoloji) ve çocuk edebiyatı açısından ayrıca önemlidir. Çocukların anadillerinden farklı bir dili öğrenmelerini kolaylaştırmak için kaleme alındıkları veya şairlerin bu tür eserlerde tabandan yukarıya çok kullanılan veya bilinen kelimeleri kullanmak durumunda kaldıkları göz önünde bulundurulursa, manzum sözlüklerin daha fazla çalışmayı hak ettiği ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak Klasik Türk edebiyatının başlıca mahsülleri olan divanlar, hamseler, münşeâtlar, tezkireler, tarihler, manzum ve mensur hikaye, risale ve makalelerin yanında, manzum sözlüklerin de tespit edilip bilimsel neşirlerinin yapılması, edebî ve kültürel mirasımız üzerinde makul değerlendirmelerin ortaya konması açısından önemli görülmelidir.

Turkish Studies

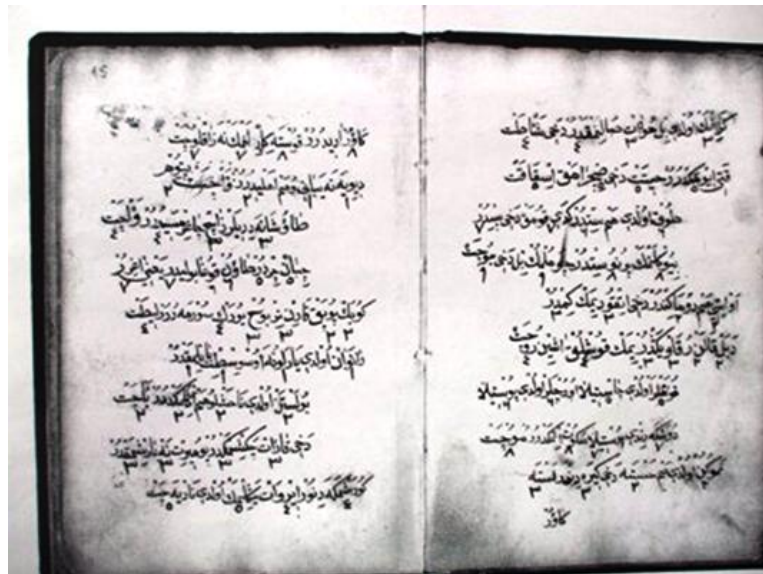
*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Makbûl-i Ârif (Potur Şâhidî)

Bosna-Hersek (Sarayova) Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi R-2865

5b-6a

14b-15a

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

22b-23a

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

KAYNAKÇA

- ALİ ŞİR NEVÂÎ, **Mîzânü'l-Evzân (Vezinlerin Terazisi)**, hzl. Kemal Eraslan, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1993.
- BLAU, Otto, **Bosnisch-Türkische Sprachdenkmaler/Gesammelt, Gesichtet und Herausgegeben**, Leipzig, 1868 (reprint); 1966, Nendeln, Liechtenstein: Kraus Reprint, 316 s.)
- Boşnakça Sözlük (Boşnakça-Türkçe, Türkçe-Boşnakça)**, hzl. Şakir Bayhan, Ankara 2006.
- ÇÖĞENLİ, Sadi, "Eski Harflerle Basılmış Türkçe Sözlükler Kataloğu", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Yıl 2, Sayı 7-8, Kasım 2000-Nisan 2001.
- DİZDAREVIĆ, Sabina, "Aljamiado and Oriental Literature in Bosnia and Herzegovina (1463-1878)", http://www.pozitiv.si/dividedgod/images/stories/graphics/pdf_icon.jpg (09.05.2009), pp. 1-5.
- EVLİYA ÇELEBİ, **Evlîya Çelebi Seyahatnamesi**, hzl. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman ve İbrahim Sezgin, Yapı Kredi Yay., 5. Kitap, İstanbul 2001.
- FİLAN, Kerima, "O Jednom "Sporadičnom" Rukopisu na Turskom i Bosanskom Jeziku", **ANALI Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu**, KNJIGA XXI-XXII, 2003.
- FİLAN, Kerima, "Turska Leksika u Rječniku Makbuli Arif Muhameda Hevajja Uskufijja", **ANALI Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu**, KNJIGA XXIII-XXIV, 2005.
- HANDŽIĆ, Mehmed, **Teme iz Književne Historije - Izabrana Djela I**, Ogledalo, Sarajevo 1999.
- İPEKTEN, Halûk, **Eski Türk Edebiyatı: Nazım Şekilleri ve Aruz**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1994.
- KADRİĆ, Adnan, "Originalnost Izvan ili/i Unutar Leksikografske Tradicije: Komparacija Uskufijinoga Rječnika i Rječnika Ibrahima Şahidije", **PRILOZI Za Orijentalnu Filologiju**, Issue: 52-53, Sarajevo 2002-2003, p. 73-90.
- KAYA, Fahri, **Çağdaş Boşnak Edebiyatı Antolojisi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.
- Makbûl-i Ârif**, Sarayova (Bosna-Hersek) Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi/Türkçe Yazmalar (No. R-2865), 25 vr.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Muhamed Hevai Uskufi, giriş: Nedim Filipović, hzl. Muhammed Huković, Ahmed Kasumović ve Ismet Smailović, Univerzal, [Bosna-Hesek] Tuzla 1990.

MUHAMED, HEVAI USKUFİ, **Maqbūl-i ‘Arif (Potur Şahidiya)**, [Bosna-Hesek] Tuzla: Behram-begova biblioteka: Narodna i univerzitetska biblioteka 2001.

NAMETAK, Alija, “Rukopisni Tursko-Hrvatskosrpski Rječnici”, **Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti, Odjel za Filologiju**, Zagreb 1968, s. 231-380.

ÖZ, Yusuf, **Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri**, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1999.

Türkçe-Sırpça Sözlük, hzl. Slavoljub Đindić, Mirjana Teodosijević ve Darko Tanasković, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1997.

<http://www.asmakat.com/uskufihayat.htm> (04.01.2009)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*